

Отримано: 24 травня 2021 р.

Прорецензовано: 3 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 3 червня 2021 р.

e-mail: ivanna.horbach@oa.edu.ua,

yelyzaveta.tymoshchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2415-7384-2021-13-25-28

Горбач І. В., Тимошук Є. А. Проблема визначення поняття «професійне самовизначення» в психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 13. С. 25–28.

УДК: 159.92

Горбач Іванна Вікторівна,

*здобувач першого року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Психологія»,
Національний університет «Острозька академія»*

Тимошук Єлизавета Анатоліївна,

*здобувач другого року навчання третього (доктор філософії) рівня вищої освіти освітньо-наукової програми «Психологія»,
Національний університет «Острозька академія»*

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ» В ПСИХОЛОГІЇ**

У сучасних економічних умовах особливості професійного становлення особистості мають певну специфіку. З'являються нові професії, що призводить до актуалізації проблеми професіоналізації. Постає проблема професійного становлення в контексті цілісного погляду на особистість. Оскільки саме внаслідок самовизначення людина розвиває свою професійну ідентифікацію.

Упродовж останніх десятиріч поняття професійного самовизначення трактували по-різному, проводячи паралель між успіхом людини та складником потреби в самореалізації. У цій статті автори аналізують поняття «професійне самовизначення» та підходи до визначення його детермінаційних чинників у класичній та сучасній психології.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна орієнтація, професійна Я-концепція, мотивація.

Ivanna V. Horbach,

*first-year student of the Master's Degree of
the Educational and Professional program "Psychology",
The National University of Ostroh Academy*

Elyzaveta A. Tymoschuk,

*student of the second year of study of the third (Doctor of Philosophy) level of higher education educational
and scientific program "Psychology",
The National University of Ostroh Academy*

**THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT
OF "PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION" IN PSYCHOLOGY**

Due to modern economic development in Ukraine, reform in education is creating increasing competitiveness, which in turn puts forward new requirements for the development of professional competencies for various professions. The article highlights the current situation on the labor market, which allows to distinguish modern professional requirements. Therefore, at the present stage, one of the leading problems facing educational institutions is a system of career guidance with applicants, which will help create certain preconditions for motivation to succeed, which in turn will affect future employment.

The concept of professional self-determination has been interpreted differently in recent decades. The parallel between human success and the compound need for self-realization is considered. This article analyzes the concept of "professional self-determination" and approaches to determining the factors of determination in classical and modern psychology.

The article analyzes and highlights the main problems faced by applicants during professional self-determination. The issues of vocational guidance in educational institutions and its impact on vocational guidance are highlighted. It is observed how the problem of conscious choice of profession seekers affects the further career development of the individual.

The article considers important theoretical and methodological approaches to studying the problem of professional self-determination. The concept of "professional self-determination" is analyzed in modern domestic and foreign psychological research. The phases of professionalization formation are determined, and its development in ontogenesis is outlined. Moreover, it describes the components of professional self-awareness of the applicant and how they are identified.

Key words: professional self-determination, professional orientation, professional self-concept, motivation.

Постановка проблеми. Самовизначення розглядають насамперед як процес, що не може бути обмежений лише якимось одним етапом: він охоплює весь період активної трудової діяльності. Професійне самовизначення розвивається циклами в різні періоди людського життя. Упродовж 1950–1980-х років у

психології розпочали вивчати розвиток життєвого циклу, у 1990-х та на початку ХХІ століття він стає змінним, оскільки мінливі умови глобалізованої освіти та робоче середовище визначають, що професійне самовизначення є важливим для особистості в різні періоди життя для розуміння власних інтересів, здібностей і потреб, придатності для професійного середовища, професійної належності особистості та майбутнього освітнього та робочого середовища. У наш час постає проблема актуалізувати формування системи підтримки кар'єри в освітніх закладах.

Основним джерелом і рушійною силою процесу професійного самовизначення студентів ЗВО є певні суперечності, розбіжності, зокрема між уявленнями про себе як суб'єктом майбутньої професійної діяльності та своїми реальними можливостями, між уявленнями про професію та її реальною сутністю, між образом Я та ідеалом, між механізмами міжособистісних стосунків професійного співтовариства й індивідуальними еталонами, між професійним ідеалом та образом Я тощо (Т. Кудрявцев, В. Моросанова, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, З. Рябікіна, В. Шегурова та ін.).

Незважаючи на великий обсяг досліджень, варто зауважити, що знання і зіставлення особистістю своїх психологічних особливостей із вимогами професійної діяльності може стимулювати в майбутніх фахівців активність, спрямовану на самовдосконалення, самовиховання потрібних якостей.

Науковці визначають по-різному акценти щодо сутності цього процесу: «процес розвитку особистості в професійній діяльності на основі найбільш повного використання своїх здібностей та індивідуально-психологічних можливостей» (Є. Борисова); «процес самостійного та свідомого з'ясування індивідом власної сутності та власного місця в ситуації професійного вибору» (В. Слободчиков); «становлення справжнього авторства у визначенні та реалізації власного способу життя»; «формування професійних цілей, програм, планів і перспективи в кар'єрі» (Є. Єфремов) тощо.

Професійне самовизначення можна схарактеризувати як процес формування професійних цілей, програм, планів і кар'єрних перспектив на основі самостійного та свідомого з'ясування суб'єктом своїх сильних і слабких боків, інтересів, схильностей, власного місця в ситуації професійного вибору.

Мета дослідження – виокремити основні наукові формулювання поняття «професійне самовизначення», простежити історію появи цього терміна у психологічній науці та потребу визначення ключових ознак професійного самовизначення в сучасних наукових доробках.

Аналіз останніх досліджень. У проблематиці вивчення поняття «професійне самовизначення» актуальними вбачаємо роботи Р. Мотрук. У своїй дисертації науковиця виокремлює такі найбільш загальні ознаки самовизначення: «установлення індивідом своїх схильностей, якостей, можливостей, здібностей, обмежень із позиції того, яким я є сьогодні і яким я можу стати завтра; вибір індивідом критеріїв, норм оцінювання себе, «планки» для себе на основі системи цінностей: що від мене потрібно, чого від мене чекають; побудова своїх цілей, завдань, планів (близьких, середньовідділених, віддалених) для розвитку в собі необхідних для діяльності якостей; перегляд індивідом критеріїв професійної майстерності й оцінок, що застосовуються у зв'язку зі змінами цінностей»; «наявність мотивації до зайняття нової соціальної позиції, уявлення про індивідуальний простір можливостей у часовій перспективі, співвіднесення своїх бажань з адекватним Я-образом (Я-концепцією)» тощо [5].

Процес самовизначення пов'язують із «появою внутрішньої рефлексії, з кризою розвитку, порушенням співбуття та проявом самотності людини»; «зі самоствердженням, самореалізацією і самовдосконаленням людини в суспільстві, праці, трудовому колективі», «зумовлюється проявами внутрішніх ресурсів, сил, установок на шляху професійного становлення особистості та її розвитку» [3].

На думку В. Лозовецької, незважаючи на різні дефініції поняття професійного самовизначення, спільне в цій проблемі обумовлене суспільною потребою формування фахівців, які мають не лише високу професійну компетентність, не просто ідентифікуються з цінностями й нормами професійної діяльності, а й орієнтовані на творчу самореалізацію та самовдосконалення в професії [4]. Результатом професійного самовизначення непоодинокі автори називають зайняття індивідом професійної позиції (Є. Єфремов та ін.)

Виклад основного матеріалу. Під час характеристики «професійного самовизначення особистості» варто виокремити поняття «професійної орієнтації». Уперше про неї, як самостійну науково-практичну систему, почав говорити американський соціальний реформатор Ф. Парсонс на початку ХХ ст. Він організував профорієнтаційне бюро, де надавали поради щодо працевлаштування. Ідеї його роботи стали початком формування професійної орієнтації – процесу надання допомоги індивіду у вивченні професії та власних особистісних якостей, що завершується свідомим вибором своєї справи. У подальших дослідженнях зауважили, що Парсонс спрощено розглядав людину в контексті її професійної діяльності [4].

У психології простежуємо різні підходи до визначення детермінаційних чинників професійного самовизначення.

Засновник психоаналізу З. Фройд пов'язує вибір професії з досвідом раннього дитинства та з підсвідомою структурою основних потреб. Зокрема, вплив сублімації на професійне визначення, поведінку новонароджених, маніпуляції різними предметами та сексуальну енергію.

Учень З. Фрейда К. Юнг виокремлює типологію переважання функцій психіки – відчуття, мислення, почуття чи інтуїції. Звідси формується потреба враховувати в професійному самовизначенні такі типи: 1) сенсорний – швидко орієнтується в реальності, прагматик, прагне до матеріального добробуту, комфорту, емоційного добробуту; може бути ефективним менеджером середньої ланки, добрий тактик, часто вибирає робітничі професії; 2) логічний (усі вчинки логіка відбуваються в межах однієї концепції, програму дій детально продумує; інтерес цього типу викликає цілісний процес, а не окремі компоненти; може бути ефективним керівником, технологом, інженером); 3) етичний тип – максимально орієнтований на людину, на її ціннісні уявлення, інтереси, керується моральними настановами, прагне солідарності та справедливості, ефективний як педагог, наставник; 4) інтуїтивний тип не любить рутинної монотонної роботи, легко змінює один вид діяльності на інший, цікавиться перспективними ідеями, постійно рухається вперед; добрий стратег, реалізується у творчих професіях [2].

Засновник транзакційного аналізу Е. Берн, що належав до психоаналітичної школи, висунув сценарну теорію, яка полягала в тому, що професійне самовизначення залежить від неусвідомлених життєвих сценаріїв, які формуються до 6 років.

Дж. Голланд уважав, що мотиваційна сфера професійного самовизначення залежить від змісту потреб, які нам заклали генетично батьки. Він стверджував, що індивід обирає професію відповідно до оточення, яке для нього сприятливе.

Новий підхід запропонував американський психолог-гуманіст А. Маслоу в 50-х рр. ХХ сторіччя в межах теорії професійного розвитку. Професійне самовизначення тут постає як ідея самоактуалізації людини, що ґрунтується на бажанні особистості вдосконалитися, прагнути проявити себе в професійній діяльності, знайти практичне застосування для своїх можливостей.

Послідовники А. Маслоу (Е. Гінсберг, С. Гінсбург, С. Аксельрод, Дж. Херм) виділили вікові етапи професійного самовизначення: до 11 років – час «фантазій», від 11 до 17 років – роки пробних виборів, 17–18 років – період реалістичних рішень. Після чого у своїй теорії ринкової економіки Д. Сьюпер визначив, що вибір професії – це результат процесу дорослішання особистості, унаслідок чого посилюється її зв'язок із реальністю. Він визначив, що професійне самовизначення – це тривалий і динамічний процес, який має свою структуру й містить серію виборів, що стабілізуються лише в середньому віці. Тому професійне самовизначення зумовлюється спадковими чинниками, впливом середовища, виховання, накопиченого досвіду [4].

М. Гінзбург визначає самовизначення, як потребу суспільства, що зумовлюється внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язано з потребою в самореалізації, яка загострюється в юнацькому віці.

Є. Клімов наголошує на тривалості професійного самовизначення, розглядає його як важливу ознаку психічного розвитку, становлення себе повноцінною суспільною одиницею, компетентним фахівцем у професійному середовищі.

Згідно з А. Массановим, професійне самовизначення – це своєрідна внутрішня діяльність особистості, метою якої є самореалізація власного потенціалу в певній сфері праці, мотивом – задовольняти потреби, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, діями та операціями – збір та аналіз профорієнтаційної інформації, ухвалення рішення та ін.

Професійне самовизначення можна розглядати крізь призму Я-концепції та самосвідомості. Першим дослідником проблеми Я-концепції був У. Джемс. Він уважав, що глобальне, особистісне Я містить у собі два складники: Я-свідоме (чистий досвід) та Я – як об'єкт (зміст цього досвіду), які існують суміжно. Згодом другий складник глобального Я назвали Я-концепцією чи Я-образом. Зокрема, у 50-х роках ХХ сторіччя представники гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс та ін. ввели поняття Я-концепції, де розглядали питання цілісності Я.

Є. Єфремов вважає, що поведінковий рівень професійної самосвідомості можна досліджувати через аналіз двох основних компонентів: професійного самовизначення як формування професійних цілей, програм, планів і перспективи в кар'єрі та професійної позиції як сукупного підсумку професійної саморегуляції та самовизначення. Згідно з Є. Єфремовим, професійна позиція – «стійка система ставлень до навколишнього світу, яка виражає самооцінку індивіда, його рівень домагань, мотивованість діяльності та розуміння свого призначення. Рівень сформованості професійної позиції можна діагностувати через динаміку професійної ідентифікації» [1].

Р. Каламаж узагальнила такі ознаки професійної Я-концепції: усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності (І. Афанасенко, П. Шавір, С. Джанер'ян та ін.); представленість професійних значень, смислів, ставлень (Н. Чепелева, Н. Шевченко); усвідомлення власної належності до професійної спільноти (Б. Паригін); наявність еталонних критеріїв та образів професіоналізму (Т. Шевцова, О. Доценко, В. Просекова); усвідомлення та оцінка власних професійно важливих якостей (В. Брагіна, Є. Клімов); саморегуляція та планування саморозвитку себе як професіонала (Л. Терлецька, С. Васьківська) тощо. За визначальної ролі професійної Я-концепції відбувається входження людини до професійної спільно-

ти, формування індивідуального стилю діяльності, розвиток і самовдосконалення людини в її професії, вибір, планування, реалізація кар'єр тощо (С. Джанер'ян, Є. Прокоп'єва та ін.) [2]. Відзначено тісний зв'язок професійної Я-концепції з процесами професійного самовизначення та професійною ідентичністю (Є. Єфремов, М. Корольчук, В. Крайнюк, Т. Кудрявцев, Л. Мітіна, В. Моросанова, Ю. Поваренков, Л. Шнейдер та ін.).

Висновки. Професійне самовизначення – це поняття, яке почало формуватися на початку ХХ ст. Більшість науковців минулого сторіччя трактує його як «ознаку розвитку індивіда, зумовлену його внутрішнім бажанням до реалізації власного потенціалу через працю». Людина починає професійно самовизначатися ще з молодшого шкільного віку, а саме із 7 років, коли в її розвитку переважає фантазування. Також науковці зазначають, що більшість людей можна назвати самовизначеними професійно в середньому віці. Професійне самовизначення зумовлюють спадкові чинники, вплив середовища, виховання, накопичений досвід.

Перспектива подальших наукових розвідок ми вбачаємо в проведенні експериментального дослідження процесів професійного самовизначення студентів першого курсу в умовах дистанційного навчання.

Література:

1. Єфремов Е. Г. Особенности формирования профессионального самосознания на различных стадиях профессионального обучения (На примере студентов психологов): дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Томск, 2000. 186 с.
2. Закатнов Д. О. Зміст і форми профорієнтаційної роботи зі школярами у 20–30-х рр. ХХ ст. *Нова пед. думка*. 2004. № 2. С. 7–11.
3. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія. Київ : Пед. думка, 2012. 160 с.
4. Каламаж Р. Психологічне становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів: монографія. Острогор : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 404 с.
5. Лозовецька В. Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці : монографія. Київ, 2012.
6. Мотрук Р. В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості : дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.17. Івано-Франківськ, 2013. 232 с.